

BAJROJTSKI KRUG I BORBA ZA NOVU NEMAČKU VERU*

Bayreuth Circle and the Struggle for the New German Faith

ABSTRACT In the article the author is depicting Bayreuth Circle as a social group of radical right-wing German intellectuals, who were trying not only to propagate and disseminate nationalist and anti-Semitic ideas of controversial composer and thinker Richard Wagner, but also to produce substantial changes into the social reality of Second German Reich and Weimar Republic as well. Author's intention is to stress the strength of the mixture of art (mainly music) and ideology, which enabled the members of Bayreuth Circle to be extremely successful in their efforts to "regenerate" the "deceased" German nation and, prospectively, the whole world.

KEY WORDS *social group, nationalism, anti-semitism, music, ideology*

APSTRAKT U članku autor opisuje Bajrojski krug kao socijalnu grupu radikalnih desničarskih nemačkih intelektualaca, koji su se trudili ne samo da propagiraju i šire nacionalističke i antisemitske ideje kontroverznog kompozitora i mislioca Richarda Wagnera, nego i da proizvedu supstancijalne promene u društvenoj realnosti Drugog rajha i Vajmarske republike. Autorova intencija je da naglasi snagu mešavine umetnosti (prevažodno muzike) i ideologije, koja je članovima Bajrojskog kruga omogućila da budu izuzetno uspešni u njihovim naporima da "regenerišu" "obolelu" nemačku naciju i, perspektivno, ceo svet.

KLJUČNE REČI *društvena grupa, nacionalizam, antisemitizam, muzika, ideologija*

1. Rani vagnerijanci

Nemački kompozitor Richard Wagner je oduvek bio zainteresovan da oko sebe okupi grupu prijatelja i pristalica. Kao i svaka zajednica ideoloških

* Članak je nastao u okviru projekta "Prosvećenost u evropskom, regionalnom i nacionalnom kontekstu: istorija i savremenost" (br. 149029), koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine.

istomišljenika, i njegova je započela kao manja skupina sledbenika, ali je u toku nekoliko godina narasla i razvila se u važan faktor nemačkog muzičkog života (Gal, 1976: 119). Prve poklonike i bezrezervne poštovaloce – nazvane jednostavno vagnerijancima – koji su ga od tada nadalje podržavali, Wagner je stekao zahvaljujući operi *Tanhojzer* (premijerno izvedenoj u Drezdenu 1845). Među njima su se nalazili Hans von Büllow, koji je 1845. godine imao samo 16 godina, i na čiji je život Wagner odlučujuće uticao, kao i Julie Ritter, koja je Wagnera kasnije, tokom egzila u Cirihiu, finansijski pomagala (Gal, 1976: 38). Vremenom je Wagner postao značajna figura u drezdenskim intelektualnim krugovima, a njegove pristalice su se regrutovale iz svih socijalnih slojeva. Ali, malobrojne srodne duše Wagner je u Drezdenu uspeo da nađe samo u redovima amatera (Newman, 1976: 1: 424).

Tokom Wagnerovog izbivanja van Nemačke, središte njegovih poštovalaca preselilo se u Vajmar. Duša ove grupe bio je Franz Liszt koji je oko sebe okupio grupu mladih entuzijasta, poput Carla Tausiga, Petera Corneliusa i drugih, i neumorno propovedao Wagnerove ideje o muzici budućnosti (Gal, 1976: 119). A kada je 1850. Liszt postavio Wagnerovu operu *Loengrin* u Vajmaru 28. avgusta 1850, “oko poštovane ličnosti ovog majstora”, po Wagnerovim rečima, “nastao je istinski život umetnosti, [...] položeno je seme *budućnosti*, [...] obrazovalo se nešto što se moglo označiti onim sanjarskim pojmom umetničkog ‘naroda’ u začetku koji budi nade” (Wagner, 1: 256). Ipak, kao datum rođenja vagnerijanskog pokreta smatra se 1. januar 1852, kada je Franz Brendel, u svojstvu urednika *Neue Zeitschrift für Musik*, u Lajpcigu najavio da će časopis biti posvećen popularizaciji i podršci Wagnerovoj muzici. U narednim godinama taj časopis je postao oficijelni organ vagnerijanskog pokreta (Weber, 1984: 57). Vagnerijanci (koji su u najvećem broju dolazili iz Saksonije i iz Praga i koji su najvećim delom bili muzičari) 1859. su se u Lajpcigu organizovali u Opšte nemačko muzičko udruženje, namenjeno promovisanju Wagnerovih ideja o reformi pozorišta na nacionalnom nivou. Najznačajnija delatnost udruženja bila je organizacija godišnjih svečanosti, koje su se održavale u Vajmaru, i u okviru kojih su koncertno izvođena nova dela kompozitora bliskih Lisztovoj školi “nove muzike”.

Sredinom šezdesetih godina Wagner je već imao stabilan krug vernih sledbenika, naročito u Minhenu, gde je došao da živi na poziv kralja Ludviga II. Najistaknutiji vagnerijanci onog vremena bili su Peter Cornelius, Emil Heckel, Ludwig Nohl, Richard Pohl, Heinrich Porges, Hans Richter, Ludwig Schemann, Karl Tausig i Hans von Wolzogen. Kralj Ludvig je u to vreme važio kao prototip vagnerijanaca zato što je pročitao sve dostupne Wagnerove tekstove i duboko se uživao u svet Wagnerovih umetničkih dela (Salmi, 1999: 166-167 i 180).¹ Ipak, u

1 Sam Wagner je u jednom pismu Ludwigu Schnorru 1864. godine napisao da Ludvig poznaje njegova dela bolje od bilo kog drugog i da je njegov “najbolji učenik” (Gal, 1976: 81). Iako se

ovo vreme je već počeo da se formira i drugi, daleko ekstremniji tip vagnerijanaca, koji je u Wagnerovom opusu prepoznao najvažniju modernu kulturno-političku doktrinu i sredstvo spasenja celog sveta (Tanner, 1979: 143). Taj tip je po prvi put ovaplotila Lisztova kćerka Cosima von Büllow, koja je kasnije postala i Wagnerova supruga.

Obožavanje Wagnerove ličnosti, kojem je bio sklon drugi tip vagnerijanaca, bilo je izrazito napadno, ekscentrično, a ponekad i neukusno, pa je nužno vodilo polarizaciji nemačke javnosti. Nasuprot vagnerijancima, obrazovao se “tabor” antivagnerijanaca, koji su na vagnerijanska uzdizanja Wagnera u “cara nemačke muzike” uzvraćali jednako ekstremnim nipodaštavanjem “diletanta koji meša filozofiranje sa komponovanjem”. Dešavalo se čak i to da su stari vagnerijanci prelazili u tabor antivagnerijanaca zato što nisu mogli da izdrže nedostatak mere i ukusa koji je preovlađivao u vagnerijanskim panegiricima Wagnerovoj umetnosti u najširoj javnosti. Tako je Ernst Mach u jednom članku iz 1884, osvrćući se na aktuelno vagnerijanstvo, napisao da se vagnerijanac iz pedestih godina (u koje je Mach i sebe ubrajao) razlikovao od protivnika Wagnera i njegovih dela samo po tome što je priznavao vrednost ovog, tada još nepriznatog i izolovanog umetnika. Vagnerijanac je tada bio srećan ako bi bio pušten da na miru i u svom zadovoljstvu sluša Wagnerovu muziku i divi joj se. U međuvremenu, stvari su se iz temelja preokrenule: stari vagnerijanci su doživeli satisfakciju da njihov omiljeni kompozitor bude opštepriznat i da njegovi protivnici čine manjinu. Međutim, upravo je širenje kruga ljubitelja Wagnerove muzike dovelo do stvaranja jedne “nove sekte”, koja je počela da gaji “skoro odvratno idolopoklonstvo prema svom idolu” i koja se sa neprijateljstvom okretala prema svakom ko nije gajio isto takvo idolopoklonstvo. Prototip takvog sektaša bio je, po Machovom mišljenju, hegelijanac Franz Brendel, koji je tvrdio da je pojava Richarda Wagnera bila “istorijski nužna”, a da je celokupna ranija muzika zapravo samo skup razvojnih faza koje su kulminirale Wagnerovom muzikom (Mach, 1983: 63).

“Sekta vagnerijanaca” u početku nije imala nikakvu čvršću strukturu. Ali, kada je vagnerijanski pokret dobio na snazi i značaju, Wagneru nije palo na pamet da svoje sledbenike organizuje po principu starogermanskog ili nemačko-hrišćanskog *Männerbunda*. Razloga je bilo više, ali su tri bila glavna: prvo, militantnost njegovih sledbenika iscrpljivala se u sferi kulture, propagande i, eventualno, finansija i nije imala ništa sa pravom borbom i ratovanjem; drugo, jedini kult koji su oni bili u stanju da upražnjavaju bio je kult samog Wagnera, dok su se drugim bogovima mnogo slabije klanjali; i, treće, u celom pokretu su žene (počev od Wagnerove sopstvene) igrale vrlo važnu ulogu i ne samo što se nisu dale potisnuti, nego su 1909. osnovale i sopstveno Richard-Wagner-udruženje-nemačkih-žena.

vremenom uspeo distancirati od Wagnera kao čoveka, Ludvig je do kraja života ostao fasciniran Wagnerovim magičnim svetom (Gal, 1976: 96).

Umesto obrazovanja *Männerbundova*, Wagner se od 1872. opredelio da vagnerijanskom pokretu podari sasvim ustaljene pravne forme: svoj svečarsko-pozorišni projekt je pretvorio u deoničarsku kompaniju, kao najmoderniju formu preduzeća, dok je sledbenike uputio na organizovanje dobrovoljnih udruženja (*Vereine*), pogodnih za postizanje komercijalnih ciljeva kao što su reklamiranje, sticanje publiciteta, skupljanje novčanih priloga itd. (Hanisch, 1992: 187).

Time je vagnerijanski pokret na početku sedamdesetih godina upao u ozbiljnu protivrečenost: suočen sa problemima prikupljanja velikih novčanih sredstava (namenjenih za podizanje Bajrojtskog pozorišta i prikazivanje Wagnerovih muzičkih drama u njemu), pronalaženja svog mesta u pravnom i privrednom sistemu Rajha, kao i intenzivne propagande i vrbovanja novih članova, pokret je uvučen u Prokrustovu postelju pravnih formi omražene moderne civilizacije. Celokupna organizacija koja je bila potrebna da bi Wagnerova umetnost dobila svoj institucionalni temelj u Bajrojtju i van njega, stajala je u oštrm kontrastu prema duhu te umetnosti koji je budio afinitete za starogermansko nasleđe i za nove *Männerbundove*.

2. Richard-Wagner-udruženja

Nastanak Richard-Wagner-udruženja ima da zahvali najviše trgovcu muzikalija iz Manhajma, Emilu Heckelu. On je 1868. prisustvovao izvođenju *Majstora pevača* u Minhenu, koje je ostavilo tako dubok utisak na njega, da je odmah mogao da "spozna svoj životni zadatak" (Veltzke, 1987: 17). Ipak, Heckelov čas je kucnuo tek aprila 1871, kada je Wagner objavio spis *O izvođenju svečanog scenskog komada: "Prsten Nibelunga"*, u kojem je javno pozvao sve prijatelje njegove umetnosti da mu pomognu u njegovom "preduzeću", tj. u stvaranju pozorišta koje bi bilo u stanju da zadovolji sve uslove potrebne za izvođenje *Prstena Nibelunga*. Iako je Wagner svesno pokušavao da manipuliše nacionalnom euforijom, pokrenutom stvaranjem Drugog rajha početkom te godine, nije bilo nikakvog odjeka, pošto se nije javio niko – osim samog Heckela. Heckel se tada upoznao sa idejom stvaranja Udruženja bajrojtskih patrona i prodajom patronskih sertifikata i odmah joj se prikonio. Već 1. juna 1871. on je sa svojim prijateljima iz Manhajma osnovao udruženje sa dugačkim nazivom – Wagner-udruženje u Manhajmu. Udruženje za podršku velikom nacionalnom preduzeću: izvođenju svečanog scenskog komada: *Prstena Nibelunga*. U to vreme osnovan je i glavni odbor Udruženja bajrojtskih patrona, pa je odmah u početku cela akcija tekla na dva koloseka: Udruženje bajrojtskih patrona je bilo praćeno Wagner-udruženjem u Manhajmu. Ali, dok je prvo udruženje bilo dosta tromo i neefikasno (prvenstveno

zbog prerane smrti Karla Tausinga),² drugo se pokazalo kao mnogo uspješnije. Heckel se, pre svega, dao na posao da po ceoj Nemačkoj organizuje Richard-Wagner-udruženja, pa su već avgusta iste godine svetlo dana ugledala udruženja u Minhenu i Lajpcigu (organizovana po modelu udruženja iz Manhajma). Ta i sva ostala udruženja, koja su nastala u istoj i narednoj godini, počela su da organizuju predavanja, koncerte, akcije prikupljanja novca za kupovanje patronskih sertifikata itd., ostvarujući tako uspešnu propagandu da ih je Wilhelm Heinrich Riehl uporedio sa pravom političkom partijom (Veltzke, 1987: 70). Ipak, Richard-Wagner-udruženja nisu uspela da u kratkom roku ispune onaj zadatak koji je Wagner imao u vidu u svom spisu iz aprila 1871,³ pa je februara 1872. morala biti osnovana nova organizacija, Upravni savet Bajrojskih svečanosti, koji se pokazao znatno uspešnijim u finansijskim stvarima od svih ostalih udruženja (Veltzke, 1987: 36-37).

Upravni savet Bajrojskih svečanosti, na čijem je čelu stajao bankar Friedrich Feustel, nastao je na temelju dogovora o izgradnji pozorišta koji je Wagner postigao sa gradskim vlastima Bajrojta decembra 1871. Iako je već maja 1872. položen kamen temeljac Bajrojskog pozorišta, nada da bi se u 1873. godini mogao izvesti *Prsten Nibelunga* pokazala se kao neosnovana, pošto su troškovi daleko premašivali očekivanja.⁴ Marta 1874. finansijska konstrukcija je koliko-toliko zatvorena,⁵ tako da je Upravni odbor mogao da obznani da će se Bajrojske svečanosti definitivno održati po prvi put 1876. Ipak, to ni izdaleka nije rešilo sve probleme. Do održavanja

-
- 2 Iako su u Berlinu u vreme osnivanja Drugog rajha postojala čak tri Wagnerova kluba, svaki Wagnerov pokušaj da dobije značajniju podršku iz prestonice nije urodio plodom (Large, 1978: 168). U njoj je, doduše, oformljeno Udruženje bajrojskih patrona, i to na inicijativu mladog pijaniste jevrejskog porekla Karla Tausiga (koji je umro već 17. jula 1871) i baronese Marie von Schleinitz (na čije je ubeđivanje car Vilhelm I i pristao da prisustvuje prvim Bajrojskim svečanostima) (Large, 1978: 167). Ipak, u celini gledano, moćna pruska aristokratija, okupljena u ovom gradu, nije imala sluha za Wagnerove ideje. Iako se u velikom broju okupila na jednoj literarnoj večeri na kojoj je Wagner čitao odlomke iz *Sumraka bogova*, a sve s ciljem prikupljanja novih pristupnica društvu, neku opipljiviju podršku u bajrojskom pozorišno-svečarskom projektu mu nije dala. Videvši da ga konzervativci ne podržavaju, Wagner se okrenuo liberalnim poslanicima Rajhstaga, ali ni tu nije imao uspeha: od svih liberalnih poslanika u Rajhstagu, kojima su besplatno dodeljeni patronski sertifikati, na prvim Bajrojskim svečanostima su se pojavila samo dvojica nacionalnih liberala i jedan naprednjak (Veltzke, 1987: 121). To je doprinelo još većem Wagnerovom otuđenju od zvaničnog političkog života Rajha.
 - 3 Zbog toga, Wagner ih je posprdno nazivao Nibelunzima i "bradavičavim svinjama" (Fricke, 1990: 105).
 - 4 Prvi proračun je pokazao da će za praižvođenje *Prstena Nibelunga* biti potrebno 300 000 talira (900000 maraka), što je značilo da treba prodati 1000 patronskih sertifikata u vrednosti od po 300 talira (koja je davala pravo na prisustvovanje izvođenju tri puna ciklusa *Prstena Nibelunga* u Bajrojtju). O skupoći ulaznica (koje su za jedan ciklus stajale 100 talira ili 300 maraka) svedoči podatak da je dnevnicu jedne krojačice u to vreme iznosila 3,5 marke (Schweizer, 2000: 7).
 - 5 Iz krize, u koju je januara 1874. ceo projekat dospelo, Wagnera je izvukao kralj Ludvig stavljanjem na raspolaganje kredita u iznosu od 100 000 talira.

samih svečanosti bilo je prodato 490 patronskih sertifikata, a pokazalo se da bi tek 1300 pokrilo sve troškove. Što je još gore, mere opreza koje je Wagner preduzeo da bi gledalište Bajrojskog pozorišta učinio nedostupnim za redovnu opersku publiku završile su se spekulisanjem sa karatama, koje je omogućilo da njihov veliki deo završi u rukama neke vrste svetskih putnika koje je i sam Wagner gledao sa dubokim podozrenjem. Novac koji je trebalo da ulažu odani i p(r)osvećeni, uložili su na kraju oni koji su bili bogati i nezainteresovani za prave Wagnerove namere – kao npr. egipatski kalif i turski sultan – dok su za “narod” vrata Bajrojskog pozorišta ostala zatvorena (Shaw, 1912: 134). Uprkos svim dovijanjima, posle održanih svečanosti, deficit je dostigao sumu od 160 000 maraka.

Period od 1876. do 1882. bio je period grčevite borbe za opstanak Bajrojskih svečanosti (Schweizer, 2000: 12). Finansijska sredstva koja je do početka drugih Bajrojskih svečanosti prikupilo Udruženje bajrojskih patrona prodajom patronskih sertifikata bila su tek simbolična i Wagner je shvatio da to nije pravi način finansiranja njegovog pozorišno-svečarskog projekta. Zato je patrone uputio da ubuduće novac uplaćuju u Stipendioni fond, koji je prerastao u glavni izvor dobrovoljnog finansiranja Bajrojskog pozorišta.⁶ Iako je promenu Wagner opravdao potrebom da se vrata Bajrojskog pozorišta otvore i za siromašnije, ali zato ne lošije “sinove Germanije” (Wagner, 2: 367),⁷ finansijska sredstva koja su bila prikupljena u Stipendionom fondu najvećim delom su korišćena u druge svrhe, pa je elitizam Bajrojskih svečanosti ostao neokrtnjen (Millington, 1986: 116).

U svakom slučaju, kada su se, posle šesnaest izvođenja *Parsifala*, avgusta 1882. završile druge Bajrojske svečanosti, finansijski bilans je bio daleko bolji nego pre šest godina: uknjižen je dobitak od 144 139 maraka. A kada je, nakon Wagnerove smrti februara 1883, na čelo Stipendionog fonda stupio Feustelov zet Adolf von Gross (koji je na sebe preuzeo i brojne organizacione obaveze, pošto je Cosima još bila u žalosti) Bajrojsko pozorište je postalo veoma isplativo preduzeće. Odlično poslovanje Stipendionog fonda u narednim decenijama dovelo je do toga da je 1914. stekao kapital od jednog miliona maraka.

Pošto sam Wagner nije doneo odluku kome će posle smrti ostaviti svoju “službu” u Bajrojskom pozorištu,⁸ Cosima je smatrala da je najprirodnije da je ona sama preuzme. Tu opciju su odmah osporila Richard-Wagner-udruženja iz Minhena i Lajpciga, osnovavši novu Richard-Wagner-fondaciju sa ciljem da od Vanfrida

6 Glavna novina za patrone sastojala se u tome što njihove uplate u Stipendioni fond nisu povlačile pravo na ulaznice i organizovanje posebnih predstava.

7 Iz sredstava Fonda je čak trebalo da se namiruju i njihovi putni troškovi i troškovi boravka u Bajrojtju.

8 U jednom pismu je pisao: “Mora me duboko boleti, pa čak i nagnati na pomisao o beskorisnosti sveg mog stvaralaštva, da nemačkoj naciji, koju su ova dela trebalo da uzdignu i oplemene, ostavim kao operski krpež” (Wagner, 1995: 516).

preuzme kontrolu nad Bajrojskim svečanostima. Glavne zamerke koje su ovi vagnerijanci upućivali Cosimi bile su da je žena, uz to još i polu-Francuskinja (i polu-Mađarica), da ne razume dela svoga muža i da želi da Bajrojske svečanosti načini internacionalnim sajmom mode (Large, 1984: 94). Zato su za sebe želeli da prisvoje ne samo Bajrojske svečanosti, već i sva autorska prava na Wagnerova dela. Pošto je celokupno Wagnerovo nasleđe navodno bilo “nemačko” i pošto je u Nmcima budilo sasvim drugačije reakcije nego u nenmcima (koji u svakom slučaju ne mogu “stvarno” da ih razumeju), njima se činilo logičnim da njime upravljaju oni koji su najveći Nemci među Nmcima, tj. sami članovi Richard-Wagner-udruženja.⁹

Na taj izazov Cosima je uzvratila osnivanjem dinastije: sebe je proglasila starateljkom nad Bajrojskim svečanostima do stasavanja “legitimnog” sina Siegfrieda (Mayer, 1998: 293). Starateljstvo se, ipak, odužilo pa je Siegfried Wagner na mesto upravnika Bajrojskih svečanosti stupio tek 1908. godine (što mu je donelo kontrolu samo nad umetničkim, ali ne i političko-ideološkim delokrugom poslova), nakon što je srčani napad primorao Cosimu da se povuče. Time je na čelu celokupnog vagnerijanskog pokreta u čitavih četvrt veka po Wagnerovoj smrti stameno stajala jedna žena, koja je po mišljenju ogromnog dela vodećih pripadnika tog pokreta imala sporno etničko poreklo i još sporniju sposobnost razumevanja misije regeneracije Nemačke koju je njen suprug započeo u Bajrojtju.

Cosiminoj pobedi nad najistaknutijim članovima Richard-Wagner-udruženja najviše su doprinele dve činjenice. Prvo, najveći broj običnih članova nije bio zainteresovan za Wagnerove filozofske preokupacije. Oni su želeli jednostavno da slušaju i gledaju njegove muzičke drame – odnosno da budu viđeni na izvedbama njegovih muzičkih drama u Bajrojtju – i nisu imali ni volje ni želje da se bave “unutarbajrojskom politikom”.¹⁰ Drugo, komercijalni uspeh, koji se uvećavao od

9 Takvo raspoloženje, koje je krasio rastući nacionalizam i ksenofobija, dobro je izraženo u jednom broju *Rheinisch-Westfälische Zeitung*, dnevnog časopisa ruskog industrijskog establišmenta, iz 1894. U članku je autor opisao Bajrojsko pozorište kao čisto poslovno “preduzeće”, “neobičnost za bogate strance” i žalio se da je postalo loše govoriti nemački u Bajrojtju, dok “francuski i engleski dominiraju”. Jedva da se može čuti koja reč na nemačkom – usred mesta koje je Wagner “posvetio nemačkom duhu”. Pozorište samo nominalno pripada naciji, “ali su stranci stigli sa svojom arogancijom i svojim novcem i guraju u stranu decu nacije”. Umesto da bude centar nemačke kulture, kako je Wagner nameravao, Bajrojt je postao “internat za strance”. Za to najveću krivicu snosi Cosima, koja se, kao polu-Mađarica, polu-Francuskinja ne razume u pitanjima nemačke umetnosti. Zbog nje “se biraju strani umetnici [...] za ovu pravu nemačku instituciju”. Na kraju autor se pita: “Njih je moguće naučiti da pevaju i glume, ali ko može uliti u njih nemački um, nemački senzibilitet?” (cit. prema: Spotts, 1996: 113).

10 Takav stav je preovlađivao u Richard-Wagner-udruženju u Berlinu, kojim je dominirala aristokratija i koje je više predstavljalo jedan prestižni socijalni klub nego ruku Wagnerove ideologije. Uostalom, prestonica je zaostajala i u prihvatanju samih Wagnerovih muzičko-dramskih dela, zahvaljujući snažnoj opoziciji tabora Brahmsovih pobornika, predvođenih violinistom

1882, omogućavao je Vanfridu¹¹ da redukuje značaj Richard-Wagner-udruženja.¹² Manje ili više pritajeno rivalstvo između Richard-Wagner-udruženja i Vanfrida trajalo je do početka devedesetih godina, kada je Vanfrid odneo definitivnu pobjedu. Glavni ishod te pobjede bio je pad zainteresovanosti wagnerijanaca za članstvo u Richard-Wagner-udruženjima: broj udruženja (sa 140, koliko ih je bilo u 1891) redukovan je 1896. na 80, a broj članova na 3 726. Taj trend se nastavio i u prvim decenijama 20. veka, a dramatično se ubrzao posle Prvog svetskog rata. Pošto je Vanfrid finansijski osigurao Bajrojske svečanosti, postavši čisto porodično pozorišno preduzeće i prestavši da članovima Richard-Wagner-udruženja daje bilo kakve povlastice (Veltzke, 1987: 363), ova udruženja više nisu nalazila sebi pravi smisao postojanja. U njima je opstalo jezgro tvrdokornih wagnerijanaca koji su, pored podržavanja Bajrojskih svečanosti i propagiranja Wagnerovog dela, uživali u participiranju u jednoj malograđanskoj kulturi populističkog nacionalizma i antisemitizma, od koje je elitistički nastrojani Vanfrid želeo da se po svaku cenu distancira.¹³ U tom smislu je indikativno jedno Chamberlainovo pismo Cosimi Wagner: “U suštini to [što članovi Richard-Wagner-udruženja praktikuju] je jedno monstruozno klupstvo. Jedino što se dešava jeste pijenje, jedenje i pušenje, a povremeno se neko digne i odlupa nešto na klaviru” (cit. prema: Hanisch, 1992: 195). Iako je Friedrich Nietzsche u međuvremenu postao *persona non grata* u Bajrojt, “Opomena Nemcima” koju je pročitao na Skupštini delegata Richard-Wagner-udruženja, održanoj 29. oktobra 1873, i koju su delegati odbili da usvoje, bila je i dalje validna za Vanfrid. U “Opomeni Nemcima” Nietzsche je, naime, konstatovao da nemački “narod sada više nego ikada ima potrebu za pročišćenjem i posvećenjem kroz uzvišena čuda i strahote prave nemačke umetnosti, kako nasilno uspaljeni nagoni političke i nacionalne strasti i crte lova na sreću i užitak, koje su se urezale na fiziognomiju našeg života, ne bi doveli naše potomke do zaključka da smo mi Nemci počeli da gubimo sebe kada smo se konačno ponovo pronašli.”

Josephom Joackimom. Kraljevski berlinski orkestar nije počeo da izvodi Wagnerova dela redovno sve do sredine 70-ih, a nova Berlinska filharmonija bila je ostala indiferentna prema Wagnerovoj muzici sve dok Hans von Bülow nije došao na njeno čelo (Large, 1984: 87).

- 11 Vilu u Bajrojt, u koju se uselio 30. aprila 1874, Wagner je nazvao Vanfrid (*Wahnfried* – “Tamo gde nade moje mir nalaze...”). U narednim decenija ta vila je stekla veliku kulturno-političku moć kao sedište “dinastije” Wagner (Mayer, 1998: 252 i dalje).
- 12 Iako se veliki broj Richard-Wagner-udruženja ugasio već 1876, posle prvih Bajrojskih svečanosti (pošto su njihovi članovi smatrali da je njihov cilj ispunjen) (Schüler, 1971: 57), Wagnerova smrt i Cosimino preuzimanje vlasti u Vanfridu i Bajrojskom pozorištu isprovocirali su renesansu osnivanja Richard-Wagner-udruženja. Renesansa je ipak bila kratkotrajna, dostižući kulminaciju 1889 – kada je bilo ukupno 8097 organizovanih članova – da bi nakon toga počela da kopni (Hain, 1996: 57).
- 13 Bilo je ipak i izuzetaka. Tako se oko Engelberta Pernerstorfera krajem sedamdesetih godina u Beču okupila grupa mladih wagnerijanaca i vegeterijanaca (među kojima je bilo i Jevreja), koji su podržavali njegove napore da Wagnera proglasi socijalističkim umetnikom (Hanisch, 1992: 196).

Pročišćenje i posvećenje Nemaca, o kojima je Nietzsche ovde govorio, morali su voditi spoznaji da “Bajrojt znači jutarnju zakletvu na dan borbe” (Nietzsche, 1998: 484).¹⁴

Nipodaštavalački stav koji je Vanfrid decenijama gajio prema Richard-Wagner-udruženjima pokazao je svoju lošu stranu u prvim poratnim godinama, kada su Bajrojtske svečanosti ponovo zapale u tešku finansijsku krizu. Nakon što su 1913. prestali da pristižu tantijemi za autorska prava na Wagnerova dela i nakon što je posleratna inflacija uništila kapital Stipendionog fonda, Vanfrid je ponovo pokušao da do novca dođe dobrovoljnim priložima članova udruženja. Rezultat je bio, međutim, nezadovoljavajuć.¹⁵ Obnovi Bajrojtskih svečanosti tokom Vajmarske republike presudno je doprinela prodaja ulaznica za Bajrojtsko pozorište, koja je od samog početka bila odlična, a ne altruizam wagnerijanaca. Osim toga, pojačavanje svesti o misionarskoj ulozi Bajrojtskih svečanosti, do kojeg je u tom periodu došlo u Vanfridu (Hebbenstreit, 2000: 81), bilo je posledica sve većeg oslanjanja porodice na Nacionalsocijalističku nemačku radničku partiju, na čelu sa Adolfom Hitlerom, i sve većeg distanciranja od Richard-Wagner-udruženja.

3. Nastanak Bajrojtskog kruga

Richard-Wagner-udruženja su, od samog početka, imala važnu funkciju u popularizaciji Bajrojtskog pozorišta i Wagnerovih dela koja su se tamo izvodila, ali su njihovi članovi svojim ponašanjem i mentalitetom sputavali “ezoterično-sektaška stremljenja” najpre samog Wagnera, a zatim i njegovih najbližih saradnika i sledbenika (Schüler, 1971: 63). Nezadovoljan takvim “socijalnim supstratom”, Wagner se nakon završetka prvih Bajrojtskih svečanosti nosio mišlju da labav savez Richard-Wagner-udruženja učvrsti i reorganizuje u duhu “etike poricanja sveta i koncepcije ezoteričnog bratstva”, kojima je bio sve zaokupljeniji kako se bližio

14 Nietzscheu su članovi Richard-Wagner-udruženja išli na živce zato što su bili spremni da lupaju pesnicama po stolu, prete kriglama piva i na druge načine izražavaju nasilje ako bi neko izrazio i najmanje odstupanje od vladajućeg Wagner-kodeksa. “Tadašnji član jednog Wagner-udruženja kroz svoj prilog je kupovao sebi pravo da kao divljak praska na svakog ko svaku notu, svaku reč Majstora ne shvata kao jevanđelje” (Veltzke, 1987: 123).

15 Doduše, 21. juna 1921. je, po obrascu starog Udruženja bajrojtskih patrona, osnovan Nemački svečarski fond Bajrojt, koji je izdavao patronske sertifikate u visini od po 1000 maraka. Iako je do septembra iduće godine izdato 5000 isprava, taj novac u uslovima galopirajuće inflacije ni izdaleka nije bio dovoljan da pokrije troškove pripreme prvih posleratnih Bajrojtskih svečanosti (Hebbenstreit, 2000: 80). Richard-Wagner udruženja su takođe prikupila izvesna sredstva koja su Vanfridu dala na *zajam*, ali čak ni to nije bilo dovoljno da omogući nesmetano odvijanje Bajrojtskih svečanosti 1924: mnogi učesnici su se morali odreći svog honorara, a postavke *Prstena Nibelunga*, *Parsifala* i *Majstora pevača* morale su da ostanu iste kao što su bile i pre Prvog svetskog rata da bi se svečanosti uopšte održale.

kraju rad na njegovoj poslednjoj muzičkoj drami *Parsifal* (Veltzke, 1987: 151). Ipak, takva ideja je bila osuđena na neuspeh pošto je članstvo Richard-Wagner-udruženja bilo isuviše heterogeno i, u proseku, nezainteresovano za radikalne ideološke rezove sa ambicioznim socijalnim implikacijama.

Zato je, umesto reorganizacije Richard-Wagner-udruženja, došlo do obrazovanja Bajrojskog kruga – male elitno-intelektualne zajednice (“duhovnog reda”) koja je imala pretenzije da na sebe preuzme Wagnerovu misiju regeneracije Nemačke (odnosno celog sveta) i koja je uporište nalazila u stanovnicima vile Vanfrid. Hans von Wolzogen, čije su zasluge za stvaranje Bajrojskog kruga bile najveće,¹⁶ 1877. je pisao da bi voleo kada bi u Bajrojt, “unutar velike zajednice [vagnerijanaca], sa njenim mnogobrojnim, tako pomešanim elementima i interesima, nastala jedna uža, prema spoljašnjosti tajna veza, jedan duhovni red, jedan *unutrašnji Bajrojt*, koji bi sebi prvo postavio zadatak [...] da pripremi snage za kasnije javno delovanje” (cit. prema: Köhler, 1999: 166).

Pripadnike Bajrojskog kruga Winfried Schüler je svrstala u tri kategorije, rukovodeći se kriterijumom njihovog angažmana za “Wagnerovu stvar”. Centar Bajrojskog kruga činili su pripadnici porodice Wagner, Hans von Wolzogen, a kasnije i Houston Stewart Chamberlain, Karl Heinrich Freiherr von Stein,¹⁷ Karl Friedrich Glasenapp,¹⁸ Ludwig Schemann¹⁹ i Henry Thode²⁰ gravitirali su tom

16 Za nastanak Bajrojskog kruga bitna su bila tri događaja: održavanje prvih Bajrojskih svečanosti 1876, preseljenje Wolzogena u Bajrojt 1877. i osnivanje *Bayreuther Blätter* 1878. (Schüler, 1971: 67).

17 Stein je bio jedan od najmanje poznatih, ali najuticajnijih pripadnika Bajrojskog kruga. Po vokaciji je bio teolog i filozof, a za *Bayreuther Blätter* je redovno pisao priloge sa pretežno književnim i filozofskim temama. Njegov najznačajniji doprinos je, svakako, njegov obimni *Wagner-leksikon*, neka vrsta enciklopedije Wagnerove mudrosti. Bio je intelektualni dogmatik prvog reda, netolerantan prema svima koji Wagnerovu umetnost nisu priznavali za instrument moralne regeneracije čovečanstva. Njegov filozofski idealizam bio je snažno zadojen antisemitizmom i nemačkim kulturnim šovinizmom (Large, 1984: 102).

18 Karl Friedrich Glasenapp malo je šta napisao što se nije odnosilo na Wagnera. Ludwig Schemann ga je jednom proglasio kvintesencijom vagnerijanstva: bio je čovek za koga je sve počinjalo i završavalo se sa Majstorom i koji je celo čovečanstvo delio na vagnerijance i antivagnerijance. Ostao je upamćen po šestotomnoj Wagnerovoj biografiji, enciklopediji i brojnim esejima i prikazima. Wagner je povremeno ismevao Glasenappovu “pseću odanost”, ali mu je stavio na raspolaganje svoju korespondenciju i neobjavljene spise. Cosima mu je takođe davala materijal za njegovo veliko delo. U tom smislu se Glasenappova studija može smatrati jedinom autorizovanom biografijom o Wagneru. Njen cilj nije bio samo da ojača Wagnerov kult nego i da, u javnosti prilično rasprostranjenu, sliku Wagnera kao amoralnog i korumpiranog hedoniste potisne i nadomesti slikom svojevrsnog viktorijanskog *pater familiasa* (Large, 1984: 103-104).

19 Ludwiga Schemanna je prisustvo prvim Bajrojskim svečanostima nagnalo da se u potpunosti posveti “Wagnerovoj stvari”. Držao je predavanja o Wagnerovoj umetnosti, pomagao je da se organizuje Udruženje bajrojskih patrona i redovno je pisao priloge za *Bayreuther Blätter*. U Wagnerovom delu pronašao je najkompletnije otelotvorenje vlastitih shvatanja o rasi, herojima, bogovima, opstanku i degeneraciji. Ipak, vremenom je postajao sve nezavisniji od Bajrojskog

centru, iako nikada nisu uspjeli da se izbore za mesto u njemu, dok su se na marginama Bajrojskog kruga nalazili Richard Pohl, Wilhelm Tappert, Heinrich Porges, Georg Schönerer, Engelbert Pernerstorfer, Alois Höfler, Viktor Boller, Viktor Schembra i drugi (Schüler, 1971: 67).

Okosnicu i centralni organ Bajrojskog kruga (pa i vagnerijanskog pokreta u celini) u dugom vremenskom periodu od 1878 do 1938, predstavljao je časopis *Bayreuther Blätter*. Nietzscheovu ideju o osnivanju mesečnog časopisa – upravo pod naslovom *Bayreuther Blätter* – posvećenog Wagneru i njegovom delu, koja potiče još iz 1871 (Hollinrake, 1982: 221), uspeo je da realizuje tek Hans von Wolzogen. Nakon raskida sa Nietzscheom, Wagner se okrenuo Wolzogenu, u nameri da ga učini svojim najvernijim sledbenikom i najpoverljivijim saradnikom. To mu je i pošlo za rukom, s obzirom da je Wolzogen ceo svoj dugi život (umro je 1938) posvetio potpuno nekritičkom propagiranju Wagnerovih ideja.²¹ Wolzogenovo uzdizanje u ključnu figuru celokupnog vagnerijanskog pokreta poklapa se sa pomeranjem težišta pokreta od Richard-Wagner-udruženja ka časopisu. Prvim vagnerijancem postajalo se od 1878. aboniranjem na časopis, dok je Richard-Wagner-udruženjima dodeljen novi osnovni zadatak: povezivanje abonenata časopisa.

kruga, pokazujući umeće u kombinovanju strahopoštovanja prema Majstoru i nezavisnosti vlastitog stava. Od 1889. prestao je da posećuje Bajrojske svečnosti, ali je nastavio da se dopisuje sa Wolzogenom i da piše članke za *Bayreuther Blätter*, propagirajući Bajrojt kao važan bastion “politike kulturnog očajanja” (Large, 1984: 106).

- 20 Henry Thode je kao mlad čovek prisustvovao premijeri *Prstena Nibelunga* 1876. i premijeri *Parsifala* 1882. i to ga je načinilo strasnim vagnerijancem. Verovao je da je Wagner “najveći genije koga je svet imao” u čijem su delu sva velika umetnička i filozofska stremljenja dostigla svoju kulminaciju. Kasnije je, kao profesor univerziteta u Bonu, razvio učenje da svi veliki umetnici inspiraciju ne dobijaju iz savremenih socijalnih, političkih i religioznih prilika nego iz vrednosti koje su preovlađivale u periodima koji su im neposredno prethodili. U tom ključu, Wagnera je proglasio duhovnim naslednikom Albrehta Dürera, a njegovo delo tranzicijom ka novoj religioznoj zajednici koja je počela da se rađa u to vreme. Vrednosti koje su dominirale Wagnerovom umetnošću bile su najsličnije vrednostima umetnosti srednjeg veka: antiindividualizam, saosećanje, spiritualnost. Thode je insistirao na tome da se oko nasleđa Richarda Wagnera moraju okupiti sve snage spremne da povedu krstaški rat protiv dekadencije modernog doba (Large, 1984: 111-112).
- 21 To je znao i sam Wagner: “Konačno sam pronašao u Wolzogenu čoveka koji u potpunosti razume idealno značenje mog dela i koji će svoj život u celosti posvetiti rasprostranjivanju tog ideala. On na savršen način predstavlja estetsku i socijalnu stranu moje umetnosti; kada je u pitanju održanje čistote mojih ideja, u potpunosti mogu računati na to da će delovati kao moj alter ego” (cit. prema: Large, 1984: 83). Nastanjenje u Bajrojt 1877, nadomak vile Vanfrid, značilo je Wolzogenu ispunjenje životnog sna. U 19. godini obećao je sebi da će život posvetiti umetničkoj “reformi”, “novoj vrsti pozorišta izgrađenog na istinskim osnovama umetnosti [...] ozbiljnog a ne zabavnog: ‘Hrama’ a ne ‘Luksuza’”. No, pošto su mu nedostajali kreativnost i talenat, svoj san je mogao realizovati samo tako što će postati apostol nekog drugog “mesije”. A njega je pronašao 1866, kada je prisustvovao izvedbi *Tanhozera* (Large, 1984: 83).

Wagnerova prvobitna ideja bila je da se časopis distribuira samo članovima Richard-Wagner-udruženja, a da patroni, shodno Statutu udruženja, časopis dobijaju *gratis* (zbog toga je i prvi podnaslov časopisa bio *Mesečni časopis Udruženja bajrojskih patrona*). Sve njih je trebalo izveštavati o delatnostima udruženja, o koncertima i predavanjima, kao i o svim drugim dešavanjima značajnim za Wagnerov život i umetnost. Međutim, pošto glavna svrha *Bayreuther Blätter*a nikada nije bila da informiše, nego da člancima o estetskim, socijalnim i političkim temama – koje je uglavnom potpisivala mala grupa saradnika²² – indoktrinira čitaoce, časopis je od samog početka bio teško “svarljiv” za najveći broj članova udruženja. Ispostavivši se vrlo rano da oni ne mogu biti prava “ciljna grupa” (Hain, 1996: 56), Wagner je časopis decembra 1880. lišio svih veza sa udruženjima, preoblikovao ga u glasilo samog Bajrojskog kruga i namenio nemačkoj naciji kao celini (Millington, 1986: 110).²³ Napustivši ideju o čvrstoj institucionalizaciji Richard-Wagner-udruženja, Wagner se ovim korakom opredelio za izgradnju neke vrste duhovnog bratstva, okupljenog oko časopisa (i, naravno, sebe kao idejnog vođe) i koncentrisanog u intelektualnoj zajednici pripadnika Bajrojskog kruga.

Osnovnu ideju časopisa Wagner je sazeo u formulu “propadanje ljudske rase i potreba za uspostavljanjem etičkog sistema”. Taj sistem etike obrazložio je u seriji tekstova koji su objavljeni u časopisu – počev od “Moderne” (1878) i zaključno sa “Junaštvom i hrišćanstvom” (1881) – i koji su kasnije postali poznati pod nazivom “regenerativni spisi”. A kako je regeneraciju Wagner (a, na njegovom tragu, i Wolzogen) shvatao u kategorijama oslobođenja od zala moderne *jevrejske* civilizacije i povratka *germanskim* iskonima, to se već u prvim, tzv. “Majstorovim godinama”, časopis profilisao kao pronsirano antisemitska publikacija. Takva

22 Nešto više od jedne trećine svih članaka napisalo je 11 ključnih saradnika *Bayreuther Blätter*a: Richard Wagner, Hans von Wolzogen, Houston Stewart Chamberlain, Heinrich von Stein, Ludwig Schemann, Carl Friedrich Glasenapp, Otto Braun, Wolfgang Golther, Karl Grunsky, Richard von Schaukal i Hermann Seeliger (Hein, 1996: 61).

23 Obim *Bayreuther Blätter*a ostao je dugo vremena konstantan. Bez dodatka iznosio je tokom prvih 25 godina svog postojanja (1878-1902) prosečno 395 strana po godištu, pri čemu je u međuvremenu između 9. i 16. godišta narastao na 430 strana. Računajući svesku 42, prosečan broj strana smanjio se na 320, a u nastupajućim godinama rata i inflacije na 147. Od godišta 48. do kraja postojanja stabilizovao se obim časopisa na 230 strana. U početku je časopis izdavan mesečno; godišta je, prema tome, brojalo 12 svezaka. Do 16. godišta broj svezaka oscilirao je između 8 i 12 (pri čemu su se tu i tamo pojavljivali i dvobroji), a od 17. do 32. godišta između 4 i 6 svezaka, da bi se od 33. do poslednjeg, 61. godišta (sa prekidom posle Prvog svetskog rata, kada su se godišta 41, 43, 44. i 45. pojavila kao vanredni brojevi), konstantno pojavljivale 4 tromesečne sveske. Wolzogen je imao mišljenje, koje se moralo negovati nakon Prvog svetskog rata, šta je nemačko. Posle Prvog svetskog rata Wolzogen se opredelio da časopis štampa frakturnim pismom, za koje je verovao da stoji u Dührerovoj tradiciji i da može biti, nasuprot humanističkoj *antiqui*, shvaćeno kao autentično nemačko pismo (Hein, 1996: 49-51). Časopis je prestao da izlazi 1938. godine.

orijentacija je u početku otežavala prihvatanje časopisa,²⁴ ali kada je vremenom postalo jasno da Wolzogen nema nameru da menja uređivačku politiku, formirala se verna publika, koja je znala da se na stranicama *Bayreuther Blätter*a vodi ogorčena borba za rasnu čistoću, a protiv jevrejske infiltracije i eksploatacije (Hein, 1996: 5 i 153; Spotts, 1996: 84). Tokom šest decenija duge istorije, *Bayreuther Blätter* je zaista pokazao neverovatnu konzistentnost u borbi za regeneraciju Nemačke i čitavog sveta putem Wagnerove umetnosti i protiv jevrejske “pošasti” (Cicora, 1987: 153).

Pored pripadnika Bajrojtskog kruga, postojale su i osobe koje su mu bile samo “bliske”, ali koje su za “Wagnerovu stvar” učinile više nego bilo koji drugi pripadnik Richard-Wagner-udruženja (Schüler, 1971: 67). Među njima najvažnije mesto pripada već pomenutom bavarskom kralju Ludvigu.²⁵ Ludvigov način života ukazivao je na njegovu otuđenost od realnosti, a njegova sanjalačka priroda činila ga je nesposobnim za bilo kakvu ozbiljniju filozofsku ili političku podršku Wagneru i Bajrojtskom krugu. Pa ipak, Ludvigova višekratna finansijska pomoć²⁶ omogućila je nastanak ne samo Bajrojtskog pozorišta i vile Vanfrid nego i samog Bajrojtskog kruga. Zato Wagner nije nimalo preterivao kada je napisao Ludvigu: “Ja znam da si ti, slavni moj prijatelju, meni poslat od Boga da bi moja vera mogla da postane religija” (cit. prema: Newman, 1976: 3: 400).

Druga značajna osoba za koju bi se moglo reći da je na samom početku još bila “bliska” Bajrojtskom krugu bio je Friedrich Nietzsche. Međutim, Nietzsche se od 1874. počeo distancirati od Wagnera,²⁷ da bi u vreme premijere *Parsifala* već bio

24 Čitaoci su se pretplaćivali po svoj prilici zbog divljenja prema Wagnerovoj snažnoj ličnosti i privlačnoj umetnosti. A kada je Wagner umro, mnogi su izgubili želju da dalje čitaju *Bayreuther Blätter*. Od 1409 članova Richard-Wagner-udruženja, koji su juna 1882. dobijali časopis, krajem sledeće godine ostalo je svega 648 (Veltzke, 1987: 236).

25 Još kao dete, Ludvig je ispoljio snažan interes za nemačku mitologiju. U trinaestoj godini čitao je libreto *Loengrina*, a sa petnaest je prisustvovao izvođenju ovog dela u Minhenu, postavši fanatični wagnerijanac (Spotts, 1996: 35). A kada je sa osamnaest godina stupio na tron Bavarske, jedna od prvih stvari mu je bila da se obrati Wagneru i inicira njihov susret, do kog je došlo 4. maja 1864. godine u Minhenu (Deathridge i Dahlhaus, 1984: 47; Salmi, 1999: 92-93). Tada je formiran jedan dubok, emotivan i pomalo teatralan odnos, o kojem svedoči oko 600 sačuvanih pisama, pisanih romantičarskim, kitnjastim jezikom.

26 Ludvig je 1864. poništio sve Wagnerove dugove, nagradio ga godišnjim prihodom i nastavio da ga podržava godinama, da bi naposljetku u odlučujućem momentu stavio na raspolaganje Wagneru sredstva koja su i 1876. i 1882. omogućila održavanje Bajrojtskih svečanosti.

27 Nietzsche se sa Wagnerom upoznao 1868. u Lajpcigu, u kući njegovog zeta, Hermanna Brockhausa (Deathridge i Dahlhaus, 1984: 53). Između dvojice intelektualaca rodilo se tako snažno prijateljstvo da je Nietzsche nekoliko godina kasnije ozbiljno razmišljao da napusti Bazel i da se nastani u Bajrojtju (Hollinrake, 1982: 214). Do toga nikada nije došlo, ali je, na inicijativu sestre Elisabeth, 1873. Nietzsche postao patron Bajrojtskih svečanosti (Hollinrake, 1982: 233). Iste godine prijatelju Gersdorffu je o svom višegodišnjem druženju sa Wagnerom napisao “da su to bili najsrećniji dani

spreman na oštru kritiku celog Bajrojtskog kruga zbog podilaženja ukusu publike kroz okretanje nacionalizmu (Hanisch, 1992: 191), hrišćanstvu (Williams, 1994: 135) i, povrh svega, antisemitizmu. Posle Wagnerove smrti Nietzsche je prerastao u jednog od nastrasnijih nemačkih antivagnerijanaca, objašnjavajući svoje ranije vagnerijanstvo svojevrsnim nesporazumom. U spisu *Ecce homo* on je 1888. napisao: “ono što sam u mladim godinama slušao kod vagnerovske muzike, nema uopšte nikakva posla sa Wagnerom; i da sam, kad sam opisivao dionizijsku muziku, opisivao *ono* što sam *ja* čuo, – da sam instinktivno morao sve prevoditi i transfigurirati u novi duh, koji sam nosio u sebi. Dokaz za to, *toliko jak ukoliko samo jedan dokaz može biti*, jeste moj spis ‘Wagner u Bajrojtju’; u svima psihološki odlučnim mestima govor je samo o meni, – sme se bez obzira staviti moje ime ili reč ‘Zaratustra’ tamo gde tekst daje reč Wagner” (Niče, 1977: 57). Bez obzira na ove – u samom startu na neuspeh osuđene – pokušaje brisanja tragova vagnerijanstva u vlastitom opusu, nepobitna je činjenica da je Nietzsche bio odviše snažna ličnost da bi se uklopio u mediokritetsku atmosferu Bajrojtskog kruga. Ma koliko u početku zaista bio fasciniran ličnošću i delom Richarda Wagnera, Nietzsche nikada nije pokazao onu slepu pokornost prema ličnosti “vođe” koju je ovaj tražio od svojih najbližih saradnika i to ga je neumitno dovelo u sukob sa njim.

Bajrojtski krug nastao je iz Wagnerove potrebe ne samo da oko sebe okuplja sledbenike koji će mu pomagati u njegovoj misiji regeneracije nego i da ih organizuje, kontroliše i disciplinuje. Iskustva sa pristalicama poput Eduarda Röckela, Gottfrieda Sempera, Hansa von Bülowa, pa, na kraju krajeva, i samog Friedricha Nietzschea, naučila su Wagnera lekciji da je originalnost inkompatibilna sa bespogovornom lojalnošću, te da su najbolji oni sledbenici u kojima dominiraju osobine mediokriteta i sikofanta (Large, 1984: 82). To je ujedno bio glavni razlog zbog kojeg su, sve do pojave Houstona Stewarta Chamberlaina, aktivnosti članova Bajrojtskog kruga bile izrazito sterilne, neinventivne i idolopokloničke. Pripadnici Bajrojtskog kruga nisu mogli da izađu iz Wagnerove senke, jer su još za njegovog života naučili da su im dopuštene samo reprodukcija i popularizacija, a ne kritička refleksija. Kada se to uzme u obzir, postaje jasno zašto je Wagner u jednom tekstu objavljenom u *Bayreuther Blätteru* početkom 1880. pisao da je ceo smisao Bajrojtskih svečanosti razumela tek nekolicina (*äußerst wenigen*) i da on nadu polaže u one koji o njegovoj umetnosti još ništa ne znaju i koji se bave politikom (ili možda čak i biznisom), jer će se samo u krugu takvih ljudi “jednom nekoj poštenoj glavi moći ukazati svetlo” koje će je naterati da “podrži moje ideje” (Wagner, 3: 315). U tim rečima moguće je raspoznati Wagnerovu svest o tome da niko iz Bajrojtskog kruga koga je on imao prilike da upozna neće biti u stanju da na političku pozornicu Nemačke stupi kao novi Parsifal. Bajrojtskom krugu bila je

mog života. Bilo je nečega u vazduhu što nisam iskusio nikada ranije i nigde drugde, nešto sasvim neizrecivo ali puno nade” (Hollinrake, 1982: 227).

namenjena isključivo uloga čuvara Wagnerovih ideja, dok je njihovu realizaciju mogla inicirati samo neka “poštena glava” iz sveta politike koja će – kao i sam Wagner – biti sposobna da na sebe preuzme breme “vođe”.

Kroz svoju istoriju, Bajrojtski krug je prošao kroz četiri faze: “osnivačku” (od 1876. do Wagnerove smrti 1883), “literarnu” (od 1883. do 1890. ili, najkasnije, do 1896), “popularizatorsku” (od 1896. do 1914) i “političku” (od 1914. do 1945) (Schüler, 1971: 75). U vezi sa poslednjom fazom moglo bi se postaviti pitanje da li se o postojanju Bajrojtskog kruga još može govoriti nakon smrti Houstona Stewarta Chamberlaina (1927) ili, najkasnije, smrti Hansa von Wolzogena (1938). Kako god da se odgovori na to pitanje, nepobitna činjenica ostaje da je posle Chamberlainove smrti kontrolu nad celokupnim Wagnerovim nasleđem uspostavila jedna jedina ličnost – “poštena glava” iz sveta politike Adolf Hitler – i da su stanovnici Vanfrida, pa samim tim i poslednji pripadnici Bajrojtskog kruga, pretvoreni u nekritičke transmitere njene politike.

Za prvu fazu istorije Bajrojtskog kruga karakteristično je to što je, po prvi put u modernoj kulturnoj istoriji, odnos jednog majstora-genija i njegovih sledbenika modifikovan, u ekstremnom i sekularnom obliku, prema modelu “vođe” i “pratnje”. Sa formiranjem duha ekskluzivnosti, mentaliteta vitezova Svetog Grala, nekritičkog entuzijazma u obožavanju Wagnerove ličnosti, u Bajrojtskom krugu su se počeli pripremati i isprobavati socio-psihološki mehanizmi koji će postati naročito popularni prvo u brojnim *Männerbundovima* iz perioda Vajmarske republike, a zatim i u Trećem rajhu (Hanisch, 1992: 192). Tokom druge faze, koja je započela nakon Wagnerove smrti, Bajrojtski krug se transformisao u svojevrсну sektu, koja je na sebe preuzela zadatak konzerviranja onoga što je sama smatrala ortodoksijom (Eckstein, 1936: 213). Najveći problemi te ortodoksije bili su nezanemarljiva nesistematičnost Wagnerove misli, kao i česte nejasnoće u pogledu praktičnih konsekvenci i povremene kontradiktornosti između pojedinih Wagnerovih dela. Nemoćni da bez pravog “vođe” (umesto kojeg je na čelo vagnerijanskog pokreta stupila žena bez ikakvog talenta, autoriteta ili harizme, osim onog koji je na nju prešao sa preminulog supruga) razreše ove probleme, pripadnici Bajrojtskog kruga su se ograničili na ritualno praznoslovlje, ponavljanja i egzegeze onoga što je “vođa” za života govorio i pisao.

Do ključnog zaokreta – a time i do početka treće faze – u istoriji Bajrojtskog kruga dolazi u poslednjoj dekadi 19. veka. Iako su Bajrojtske svečanosti do početka 20. veka postale najveća svetska muzička atrakcija (Spotts, 1996: 110),²⁸ mnogo je

28 Iako je, na talasu te popularnosti, 1910. osnovano Međunarodno-Richard-Wagner-udruženje, inostrani vagnerijanski pokret je u to vreme već izgubio svoju inicijalnu ideološku oštrinu. Primera radi, u Francuskoj, u kojoj su najistaknutiji i najkontroverzniji umetnici i intelektualci bili vagnerijanci – tako da je još u poslednjoj dekadi 19. veka Wagner za mnoge francuske kompozitore bio “definitivni vrhunac perfekcije preko kojeg nije više bio moguć napredak” – početkom 20. veka

bitnije bilo to što su Nemci napokon preovladali u publici Bajrojtskog pozorišta, jer su time zapušena usta kritičarima koji su tvrdili da su Bajrojtske svečanosti jedna kosmpolitska i nenemačka institucija. Osim toga, Nemačku (i Austriju) su nakon Bismarckovog pada preplavile radikalne desničarske organizacije – na čelu sa Svenemačkim savezom, osnovanim 1891 – koje su otvoreno slavile Wagnera kao bezmalo najvećeg Nemca, a Bajrojtske svečanosti uzdizale u instituciju od ključnog značaja za nemačko-nacionalni identitet (Altgeld, 1984: 54). Sve je to doprinelo okončanju izolacije Bajrojtskog kruga, slabljenju (ako već ne gubljenju) njegovog “sektaškog” karaktera i povećanju njegove otvorenosti za savremene ideje, nove zadatke, pa čak i za kooperaciju sa ekstremističkim grupama istomišljenika (Schüler, 1971: 73-74). Najvažnija posledica tog otvaranja bilo je pridruživanje pripadnika Bajrojtskog kruga horu zagovornika nemačke ekspanzije u Evropi i van nje (Spotts, 1996: 113), kao i radikalnom rešavanju “jevrejskog pitanja”. Ako sve to nije opredelilo već odranije Vanfridu sklonog Vilhelma II²⁹ da Bajrojtsko pozorište uzdigne u vrhovnu nemačku nacionalnu umetničku instituciju, a sebe proglasi realizatorom Wagnerovih regeneratorskih ideja, doprinelo je da Bajrojtski krug uroni u *mainstream* nemačkog imperijalizma, šovinizma i antisemitizma.

Cela ova ideološka kampanja Bajrojtskog kruga, koja se nastavila i u Prvom svetskom ratu, nije bila lišena religiozne komponente. Kao što je Robert Petsch pisao 1907, Wagner je svojim sledbenicima ostavio zadatak da izlaz iz krize moderne civilizacije traže “ne kroz odstranjivanje nego kroz pročišćavanje religije”, odnosno kroz uspostavljanje “nacionalne religije” (Petsch, 1907: 293). Taj zadatak su pripadnici Bajrojtskog kruga u ovom periodu shvatali u kategorijama povratka *nemačkom hrišćanstvu*. Iako to usmerenje nije bilo u potpunosti strano ni starom Wagneru,³⁰ za njegovu kanonizaciju ponajviše su bili zaslužni Cosima Wagner i Hans von Wolzogen, koji su započeli idolatriju Wagnerovih dela, pogotovo *Parsifala*, kao objavu novog hrišćanstva, usklađenog sa germanskim duhom i sposobnog da spasi Nemačku (Scholz, 1997: 295-296). Cosima, kojoj se nikada nisu dopadali neopaganski eksperimenti njenog supruga i koja je podržavala mistične

već je bilo “propalo Wagnerovo carstvo”, a “kompozitori poput Debussyja, Ravela, Satiea i Poulenca odbili su da pribežište traže u kultu wagnerijanske religije” (Harskamp, 1998: 132).

29 Nakon prve posete Bajrojtskom pozorištu 1886, Vilhelm II je pisao Cosimi da ono predstavlja “nemački Olimp”. Dva dana nakon što je postao car 1888, Vilhelm se ponovo obratio Cosimi sa željom da izrazi svoj duboki interes za Bajrojtsko pozorište, u kojem je oličena “pobeda nemačke umetnosti”. Ipak, njega nije interesovalo šta on može da učini za Bajrojt, već šta Bajrojt može da učini za nemačku kulturnu nadmoć (Spotts, 1996: 104).

30 Wagner je pred kraj života sve više cenio Paula de Lagardea i hvalio njegova zalaganja na planu religioznog “podmlađivanja” Nemaca. Lagarde, koji nije mogao da podnese Wagnerovu muziku (“Četiri sata rečitativa je nedopustivo [...] Nikada se više neću izložiti takvoj patnji”) (Large, 1984: 79) i koji je odoleo Schemannovim pokušajima da ga pridobije za Bajrojtski krug, ipak je pružio podršku Wagnerovim sledbenicima u njihovim nastojanjima da “potpuno regenerišu Nemačku” (Large, 1984: 107).

hrišćanske tendencije u njegovim kasnijim delima – što joj Nietzsche nikada nije oprostio (Large, 1984: 90) – postala je posle njegove smrti jedan od najznačajnijih “autoriteta” za interpretaciju njegovog dela u ključu *hrišćanske* regeneracije. Na istim pozicijama se nalazio i Wolzogen, tvrdeći da je njegovo “tragično krštenje u Wagnerovoj umetnosti provociralo duboko hrišćanski odgovor u njegovom detinjastom duhu” (cit. prema: Large, 1984: 86). Verujući da Wagneru ima da zahvali svoje opredeljenje za “hrišćanstvo sa narodnjačkim obeležjima”, on je ulagao velike napore da – zaključno sa *Nemačko-hrišćanskim tezama* koje je 1917. objavio zajedno sa Friedrichom Andersenom, Adolfom Bartelsom i Ernstom Katzerom – Bajrojski krug profiliše u bastion nemačkog hrišćanstva (Hein, 1996: 45). Narodnjačka purifikacija hrišćanstva trebalo je, po Wolzogenovom mišljenju, da se odvija kroz poistovećenje Nemaca sa Wagnerovim ključnim likom Parsifalom – kao osamljenim pojedincem koji se, tražeći svog (hrišćanskog) boga, bori protiv pojevrejene zapadne civilizacije, zasnovane na materijalizmu, industriji i tehnici. Sam Wolzogen se pri tom osećao kao vitez Grala, tj. kao pripadnik duhovne elite koja svom narodu otvara vrata spasenja (Hanisch, 1992: 193-194).

I drugi pripadnici Bajrojskog kruga smatrali su *Parsifala* najznačajnijim Wagnerovim delom zato što im je ono pružalo mogućnost identifikacije sa vitezovima Grala koji se “bore” za regeneraciju celog sveta (Cicora, 1987: 5). Doživljavajući sebe kao vitezove Grala, pripadnici Bajrojskog kruga su Bajrojsko pozorište poistovećivali sa “Hramom Grala”, izvedbe *Parsifala* sa religioznim ceremonijama, a publiku sa kongregacijom, u kojoj se stapaju likovi Parsifala i Amfortasa: postajući “prosvetljena kroz sapatništvo” poput Parsifala, ona je dolazila u poziciju da bude “izlečena”, poput Amfortasa (Cicora, 1987: 27). Tražeći paralele sa vitezovima Grala, pripadnici Bajrojskog kruga su se samopoimali prevashodno kao svojevrsni sveštenici, iako nisu bili voljni da u potpunosti odbace ni ratničke strane gralskog viteštva – zato su sebe najrađe definisali kao “vojnike Bajrojskog idealizma” (Millington, 1986: 270).³¹ U tom smislu je Adolf Wahnmond 1891. jednim člankom objavljenim u *Bayreuther Blätteru* pozivao na uspostavljanje novog viteškog reda (*Orden*), koji bi se angažovao na odbrani zapadne kulture i religije od neprijatelja (Wahnmond, 1891: 148). Iako je neprijateljem proglasio pre svega Islam i crnačku kulturu, Wahnmond je na drugom mestu svog teksta pomenuo Jevreje u negativnom kontekstu težnje za vladavinom nad celim svetom, što je svakako podrazumevalo i njihovo neprijateljstvo prema zapadnoj kulturi i religiji (šta god se pod tim podrazumevalo). Bilo kako bilo, militantni naboj angažmana pripadnika Bajrojskog kruga, koji je postao veoma snažan na prelasku iz 19. u 20. vek, eksplodirao je 1913, kada je isteklo autorsko pravo Wagnerovih naslednika na njegovo poslednje delo – na samog *Parsifala*. Stvar je ovoga puta bila ozbiljna,

31 Cosimin omiljeni izraz je bio “Bratstvo Grala”, a ponekad je čak pominjala i “Bajrojsku slobodnu masoneriju”.

pošto su bili ugroženi sami ekonomski osnovi opstanka vile Vanfrid i Bajrojtskog pozorišta: tantijemi za izvođenje izvan Bajrojta trebalo je da u potpunosti presahnu, a rastuća konkurencija je pretela da ugrozi i prihode od bajrojtskih produkcija. Zato se “borbena mobilizacija” pripadnika Bajrojtskog kruga 1913. potpuno radikalizovala. Proglašavajući *Parsifala* za simbol nemačke kulturne nadmoći, oni su skoro u svakom nemačkom gradu osnovali komitete za zaštitu *Parsifala* i ušli u pravu – političku – “borbu” protiv sknavljenja svog svetišta.³² Tek što su pretrpeli poraz na ovom “frontu”, započeo je Prvi svetski rat, u kojem je ulog bio mnogo veći nego u sporu oko autorskih prava, ali i u kojem je i simbolika *Parsifala* počela da se menja, gubeći ranije tako neprikosnovene hrišćanske crte. Dok je Ludwig Schemann u jednoj od prvih svezaka *Bayreuther Blätter* *Parsifala* jasno identifikovao kao Hristovog sledbenika i spasioca (Schemann, 1879: 113), Otto Mensendieck je tokom Prvog svetskog rata odrekao ovom liku bilo kakvu paralelu sa Hristom, prepoznajući u njemu jednostavno “spašenog čoveka” (Mensendieck, 1915: 174). Vremena maglovitog, pijetističkog i anemičnog nemačkog hrišćanstva, kojem su ton davali Cosima Wagner i Hans von Wolzogen, otišla su u nepovrat, a adekvatne religiozne alternative nisu bile na pomolu.

Iskušanjima neopaganstva Bajrojtski krug je bio izložen praktično od samog formiranja, a naročito u trećoj fazi njegove istorije, kada je počeo da se urušava nemačko-hrišćanski kanon. Indikativan je u tom smislu bio članak objavljen 1890. u *Bayreuther Blätteru*, u kojem je autor jednog od prvih priloga o *Parsifalu*, Heinrich Löffler, pozivao čitaoce na radikalni raskid sa hrišćanskom religijom. Pod parolom “Ostavimo jevrejski zavet onima koji polažu pravo na njega, a mi se vratimo zavetu naših otaca” (Löffler, 1890: 314), Löffler je tražio da deca u školi prestanu da uče Stari zavet i da se (skupa sa svojim očevima) okrenu – ne Novom zavetu, nego – starogermanskoj mitologiji, kao “predvorju hrišćanstva” (Löffler, 1890: 315). Ako je povremeno morao da otrpi takve ideje od saradnika koji su za *Bayreuther Blätter* pisali još za Wagnerovog života, Wolzogen nije imao nikakvog razumevanja za neopaganske kultove i njihove sledbenike, koji su, poput Liszta, obožavali Votana (umesto boga Avrama, Isaka i Jakova), slavili vlastite svečanosti i želeli da uvedu germanski kalendar. U pismu Schemannu od 8. oktobra 1902. Wolzogen je pisao da ga je posetio Ernst Wachler, osnivač Harekog planinskog pozorišta, i da ga je – rečima: “Hrišćanstvo je samo epizoda; ali on ne bi *agresivno* krenuo na njega, pošto će odumreti samo od sebe. Živeo Votan!” – direktno pozvao da se pridruži obnovi pragermanske religije (cit. prema: Schüler, 1971: 270). Iako je Wolzogen bio zgrožen ovim predlogom, on ga nije mogao otpisati kao marginalan ili ekstreman. Ekstremna vremena su tek dolazila i Wolzogen je osećao da na antisemitskoj sceni,

32 Držali su se govori, upućivane su molbe, štampani su pamfleti, sa najrazličitijim argumentima: praktičnim, estetskim, pa čak i religioznim. Richard Strauss je sedam dana u Berlinu lobirao u Rajhstagu, a sa Humperdinckom, Charpentierom, Puccinijem i Toscaninijem i još 18 000 ljudi je potpisao peticiju Rajhstagu da zabrani izvođenje *Parsifala* van Bajrojta (Spotts, 1996: 133).

na kojoj su se množili radikalni neopaganski predlozi rešenja “jevrejskog pitanja”, nezadrživo slabi pozicija nemačkog hrišćanstva. A kada mu je u pismu od 26. februara 1915. Ferdinand von Sporck napisao “Ako već mora biti zaodevanja (*Einkleidung*), onda bolje Votan nego Jehova” (cit. prema Schüler, 1971: 276), Wolzogenu je moralo postati jasno da su došla sasvim nova vremena. Treća faza u istoriji Bajrojtskog kruga bila je završena i započinjala je nova, četvrta faza, u kojoj se borba za regeneraciju morala voditi na jedan sasvim drugačiji način i u kojoj više nije bilo mesta za pripadnike stare generacije pripadnika Bajrojtskog kruga – uključujući Cosimu i samog Wolzogena.

4. Bajrojtski krug u Vajmarskoj republici

U Prvom svetskom ratu bila je pojačana upotreba motiva Wagnerove tetralogije u svrhe ratne propagande. Na samom početku rata, invazione nemačke trupe u jednoj katedrali u Lilu proslavile su svoj pobednički pohod intoniranjem “Posvećenja Grala” iz *Parsifala*, dok je vojni izveštač rapsodirao: “Ovde su tonovi glorifikacije čiste lude [Parsifala], a napolju [na bojnopolju] dela čistog mača Nemaca” (Large, 1984: 113). Pobednički mač je u mnogobrojnim prilikama nazivan Notungom, Zigfridovo ime (*Siegfried*) je dovedeno u vezu sa “Pobedničkim mirom” (*Sieg-Frieden*), dok je ceo rat interpretiran kao zasluženi *Sumrak bogova Zapada* (kao rezultat prokletstva zlata) (Hanisch, 1992: 197). A kada je nemačka armija pretrpela poraz, ponovo je prizvano Wagnerovo delo da simbolički opiše ono što se dogodilo: “Zigfrid” ne samo što nije ubio gramzive, egoističke i materijalističke bogove, nego je kukavički ubijen sleđa, nemačkim oružjem – koje je u ruci držao (socijaldemokratsko-liberalno-katolički) izdajnik “Hagen”.³³

U ratnoj propagandi učestvovali su i vodeći pripadnici Bajrojtskog kruga: Cosima je tvrdila da rat “Nemcima pristaje više nego mir, kada cveta sve što je nenemačko”, a Wolzogen se nadao da će rat doneti plemenitiju, čistiju nemačku kulturu (Hanisch, 1992: 197). Po okončanju rata, pripadnici Bajrojtskog kruga bili su među prvima koji su prihvatili interpretaciju pretrpljenog poraza kao “uboda nožem u leđa” i dalje je razvijali u pravcu prizivanja ratnog revanša. Pošto je na kraju rata “Notung” bio polomljen, smatrali su oni, neophodno je bilo sačekati

33 Tokom rata, za Hindenburga i Ludendorffa Hagen nije bio tako nepopularan lik. Jer, da bi došlo do pobedničkog mira (*Sieg-Frieden*), smatrali su oni, nemačka armija je morala da primenjuje taktiku “Hagenovog napada” (povlačenje kojim se protivnik mami u napad i onda na pogodnim položajima dočekuje i desetkuje). Tokom rata je ova taktika nanela Francuzima ogromne gubitke, da bi 1918, sa kapitulacijom, brzo zaboravljena privlačnost “Hagenovog napada”. Hindenburgova i Ludendorfova vojska se tada počela identifikovati u mladom, snažnom, nepobedivom Zigfridu koji je postao žrtva jednog takvog napada – pri čemu su se iza lika Hagen pojavili socijaldemokratski i komunistički revolucionari. Tako je parabola sa Zigfridom i Hagenom od objašnjenja nemačke pobeđe postala objašnjenje nemačkog poraza (Münkler, 1995: 163-169).

novog heroja koji će ga – poput Zigfrida – ponovo iskovati i zatim sa njim – poput Parsifala – ostvariti konačnu pobjedu. Wagnerova tetralogija, izvođena u Bajrojskom pozorištu, trebalo je da bude onaj sveti plamen, Gral istinskog nemstva, koji je jedino u stanju da nadahne nekog novog Zigfrida/Parsifala i učini ga nepobedivim (Hanisch, 1992: 197). U skladu sa takvim viđenjem situacije, pripadnici Bajrojskog kruga su se uključili u kampanju protiv Vajmarske republike, a u *Bayreuther Blätteru* su se množili članci koji su bili ispunjeni mržnjom, paranojom i ostrašćenim nacionalizmom (Spotts, 1996: 156).³⁴ Ksenofobični i šovinistički Bajrojt se tada profilisao kao antiteza demokratskom i proevropskom Berlinu (Hanisch, 1992: 198).³⁵

Krupna promena do koje je došlo u četvrtoj fazi istorijata Bajrojskog kruga u odnosu na prethodne tri faze nastupila je 1923. godine. Bajrojski krug se tada eksplicitno, bezostatno i entuzijastički stavio na stranu Nacionalsocijalističke partije koja je otvoreno zagovarala rušenje vladajućeg režima. U vođi te partije, Adolfu Hitleru, svi pripadnici Bajrojskog kruga – neki pre, neki kasnije – prepoznali su novog “Zigfrida” koji će ponovo iskovati “Notung” i novog “Parsifala” koji će regenerisati Nemačku. Hitler je 1923. postao redovan gost vile Vanfried i već je tada fascinirao celu porodicu Wagner, dok je suprugu Wagnerovog unuka Siegfrieda, Winifred, pretvorio u svoju fanatičnu obožavateljku.³⁶ Prvi broj *Bayreuther Blätteru* u 1924. kao moto je nosio Hitlerovu krilaticu “Unutrašnja borba mora prethoditi spoljašnjoj borbi”, a prve posleratne Bajrojske svečanosti, održane iste godine, protekle su u znaku zabranjene NSDAP i zatvorenog neuspelog pučiste Hitlera. Novi savez između “politizovane umetnosti” i “umetničke politike” potvrđen je 1925, osnivanjem Bajrojske unije nemačke omladine (koja je sebi postavila zadatak “da ulije osećaj neodvojivosti Adolfa Hitlera i kulturnog dizajna i dela Bajrojta”) (Large, 1984: 131), i 1928, stupanjem gotovo svih stanovnika Vanfrida (sa

34 Ipak, zanimljivo je da na početku Vajmarske republike, zbog velike upućenosti Vanfrida na novčane donacije Jevreja, nije bilo većih antisemitskih ispada (Köhler, 1999: 211). Broj Jevreja koji su, uprkos bajrojskom antisemitizmu, nastavili da podržavaju Vanfrida nije bio zanemarljiv. Neki od njih su čak izlazili na dvoboje zbog Wagnera, kao što je to, primera radi, učinio tast Thomasa Manna, Alfred Pringsheim (Zelinsky, 1983: 22).

35 Identifikacija Wagnerove muzike sa šovinizmom, militarizmom i konzervativnim idealima Drugog rajha, o kojoj svedoči roman *Podanik* Heinricha Manna, ukazivala je na to da je liberalna nemačka inteligencija Wagnera i sve njegove sledbenike već bila nepovratno svrstala u reakcionarni tabor.

36 Winifred je bila opčinjena ne samo Hitlerovim čuvenim plavim očima, nego i stavovima i postupcima: “Godinama smo sa najdubljom ličnom simpatijom i odobravanjem pratili konstruktivan rad Adolfa Hitlera, Nemca koji, ispunjen najiskrenijom ljubavlju prema otadžbini, žrtvuje svoj život zarad ideala pročišćene, ujedinjene nacionalne veće Nemačke, koji je na sebe preuzeo opasan zadatak otvaranja očiju radničkoj klasi o unutrašnjem neprijatelju i opasnosti marksizma i njegovih posledica, koji je uspeo kao niko drugi da ujedini ljude kao braću, koji je hiljadama i hiljadama zbunjenih ljudi dao nadu i čvrsto verovanje u oživljenu domovinu” (Spotts, 1996: 142).

izuzetkom Siegfrieda) u Borbeni savez za nemačku kulturu, koje je vodio Alfred Rosenberg (Hebbenstreit, 2000: 91-92).³⁷ Naposljetku, dobre veze sa Hitlerom omogućile su Vanfridu da u Trećem rajhu očuva institucionalnu samostalnost Bajrojtskih svečanosti i da ostane pošteđen “glajhšaltovanja” i nadomeštanja starog osoblja članovima partije (Spotts, 1996: 168).³⁸ Uživajući tu privilegiju, porodica Wagner je, skupa sa ostarelim Wolzogenom, zaista mogla da se prepusti trijumfalističkom raspoloženju, uživi se u status vrhovne režimske kulturne institucije i prihvati laskanje Hansa Heinza Stuckenschmidta: “Ako se Bajrojt danas nalazi pod svastikom, treba da zahvalimo Hansu von Wolzogenu i njegovoj publikaciji *Bayreuther Blätter*” (cit. prema: Spotts, 1996: 165).

Istina je, zapravo, bila sasvim drugačija: svastika je u Bajrojtskom pozorištu trijumfovala *uprkos* “Hansu von Wolzogenu i njegovoj publikaciji”, a *zahvaljujući* jednom drugom pripadniku Bajrojtskog kruga, koji je svoju “karijeru” wagnerijanca započeo kao beznadežni autsajder, a završio je kao jedini “mislilac” dostojan nasljeđivanja statusa koji je svojevremeno imao Wagner. U pitanju je Houston Stewart Chamberlain, za kojeg se na drugi dan Božića 1908. udala Wagnerova kći Eva i koji je u narednim godinama, ne izbegavajući sukobe sa vodećim pripadnicima Bajrojtskog kruga (Schüler, 1971: 71-75), postepeno i uz blagoslov bolesne Cosime, preuzeo efektivnu kontrolu nad Vanfridom.³⁹ U svojoj novoj ulozi “vođe”, Chamberlain je nacionalizam i rasizam Bajrojtskog kruga učinio agresivnim i beskrupuloznim. Pod njegovim uticajem *Bayreuther Blätter* i *Zvanični Bajrojtski festivalski vodič* postali su bastioni militantnog antisemitskog svetonazora, na kojem su se Hitler i druge vođe NSDAP-a intelektualno izgradile.⁴⁰ To, uostalom, niko od njih nije krio. Kada je Chamberlain u pismu Hitleru sebe predstavio kao Amfortasa,

37 Borbeni savez nemačke kulture Rosenberg je osnovao 1928. kao organizaciju izvan oficijelne mreže institucija NSDAP, sa ciljem kritike savremene umetnosti (Baumgärtner, 1977: 13).

38 Do kraja 1933. oformljena je Kulturna komora Rajha, pod Goebbelsovom kontrolom, koja je konkurisala Rosenbergovom Borbenom savezu za nemačku kulturu. Iako je svaki pozorišni umetnik, da bi uopšte mogao biti angažovan, morao biti član Pozorišne komore Rajha (koja je postojala unutar Kulturne komore Rajha), umetnici koji su nastupali u Bajrojtskom pozorištu uspeli su da izbegnu ovu obavezu i ostanu pod zaštitom Rosenberga. Ipak, zakonom o glajhšaltovanju Richard-Wagner-udruženja su stavljena pod državnu kontrolu, a 1934. su iz njih isključeni svi Jevreji i “polutani” (Hamann, 2002: 265). Pomoć koju su neka od ovih udruženja zatražila od porodice Wagner nikada nije stigla, prvenstveno zbog toga što su odnosi između Vanfrida i Richard-Wagner-udruženja već bili zatrovani velikim animozitetima i otporima modernizaciji izvođenja Wagnerovih dela (primera radi, nezadovoljstvo postavkom *Parsifala* iz 1934. bilo je tako snažno da su mnoga udruženja iz revolta odbila da kupe karte) (Hamann, 2002: 263).

39 Cosimino je bilo rešenje prema kojem su njen sin Siegfrid i zet Chamberlain podelili rukovodeće uloge: prvi nad umetničkim, a drugi nad političko-ideološkim poslovima. Prevažilaženje razdvojenosti ova dva delokruga poči će za rukom tek Hitleru (Köhler, 1999: 181).

40 Chamberlain je pažljivo nadgledao i formiranje Wagnerovog arhiva, da bi ga kasnije stavio u svoju službu.

a njega kao Parisfala (Chamberlain, 1928: 125),⁴¹ Hitler je to pismo odmah objavio i učinio sve da tu paralelu i dodatno osnaži (Vaget, 2000a: 201). Iduće godine on je javno obznanio da su “prvo Majstor [Wagner], a zatim Chamberlain skovali duhovni mač kojim se mi danas borimo” (Hitler, 1980: 1232).⁴² Hitlerovom slavljenju Chamberlaina pridružili su se i drugi istaknuti funkcioneri NSDAP-a: godine 1926. Goebbels je zapisao pozdrav Chamberlainu: “Oče našeg duha, pozdravljamo te!” (cit. prema: Large, 1984: 131), a godinu dana kasnije Rosenberg je Chamberlaina uzdigao u “proroka” nacionalsocijalizma (za razliku od Wagnera, Nietzschea i Lagardea, koji su bili samo prethodnici) (Rosenberg, 1937: 18).

Chamberlain je svakako najsloženija ličnost među pripadnicima Bajrojtskog kruga. Za razliku od Wolzogena ili Glasenappa, on se tegobno borio prvo za pristup Bajrojtском krugu, a zatim i za dominaciju u njemu. Odmah pošto se nametnuo za “vođu” Bajrojtskog kruga (zadržavši taj status sve do smrti 1927, kada ga je praktično “nasledio” Hitler), Chamberlain mu je utisnuo onaj “krstaški duh” koji je svojevremeno krasio Nietzscheovu “Opomenu Nemcima”. To se dobro vidi iz Wagnerove biografije, u kojoj je Chamberlain sa žarom pisao da je Bajrojt “borbeni simbol, konjička zastava, oko koje se, za rat opremljeni, okupljaju poverenici, i to uopšte nije najlošije značenje ‘bajrojtске misli’, jer se samo u ratu prekaljuju snage”. Svi oni koji se upuštaju u ovu borbu, dodavao je Chamberlain, moraju znati da se ona vodi na “život i smrt” (Chamberlain, 1904: 504). Osim toga, Chamberlain je bio sasvim neopterećen ekskluzivnošću Bajrojtskog kruga i bio je spreman da gradi mostove ka mnogobrojnim nacionalističkim i antisemitskim grupama, koje su ispoljile otvorenost za Wagnerove ideje (Schüler, 1971: 71-75). Chamberlain je bio militantan i nekonvencionalan duh koji nije prezao od toga da Bajrojtски krug uvede u koaliciju svih onih snaga koje su se borile na “život i smrt” protiv Vajmarske republike i da, na taj način, pruži nemalu pomoć NSDAP-u da, na kraju, odnese pobedu protiv svih ostalih takmaca za vlast u Nemačkoj.

Iako je unutar Bajrojtskog kruga uspeo da se afirmiše kao nominalni branilac Cosimine ortodoksije, Chamberlain je daleko prevazišao Schemanna ili Thodea u kritici i reviziji dotadašnjih tekovina wagnerizma. Štaviše, dobro je znao da povuče crtu između vlastite originalnosti i lojalnosti prema Wagneru (Large, 1984: 114). U tekstovima koje je napisao nakon ulaska u porodicu Wagner osuđivao je one

41 Chamberlain nije bio jedini pripadnik Bajrojtskog kruga koji je Hitlera poredio sa Parsifalom. Alfred Lorenz je maja 1933. takođe napravio jedno poređenje Hitlera, kao vođe koji ima misiju u nemačkom narodu, sa ovim Wagnerovim likom i nagovestio “uspostavljanje nove religije *Parsifala*”, koja ima korene u učenju srednjovekovnog mistika, majstra Ekharta (nav. prema: McClatchie, 1998: 209).

42 U govoru, koji je 12. januara 1927. održao na Chamberleinovom pogrebu, Hitler se ubrojao među “mnoge verne sledbenike” Chamberlaina (Hitler, 1992: 129). Hitler se i kasnije o Chamberlainu izražavao sa najvećim poštovanjem, dok je Wolzogena nazivao “budalom” (Rauschnig, 1950: 217).

vagnerijance koji su u Majstorovim delima tragali za jednom-zauvek fiksiranim religioznim ili filozofskim dogmama. Wagnerovo nasleđe se, po mišljenju Chamberlaina, nije smelo tretirati kao Sveto pismo, nepodložno svakoj dopuni, izmeni ili osavremenjivanju. Nasuprot Wolzogenu i drugim pripadnicima Bajrojskog kruga, koji su bili “ogledala [...] koja su reflektovala svetlo kojim je zračio veliki čovek”, Chamberlain je sebe video kao originalnog i kreativnog čoveka koji može biti blizak Wagnerovom geniju, a u isto vreme ne postati preplavljen njime (Large, 1984: 118).

Segment Wagnerove misli u kojem je Chamberlain našao najviše prostora za inovacije bio je antisemitizam. Dok je Wagner svoje čvrste antisemitske stavove morao da ublažava, relativizuje i umetnički zaodeva, kako ne bi naškodilo ugledu (ali i finansijama) mladog Bajrojskog pozorišta, Chamberlain više nije imao nikakvih zazora i skrupula u pozivanju na obračun sa “svetskim jevrejstvom”. Takođe, dok je Wagner još uvek verovao da Jevreji mogu biti spašeni ako se odreknu jevrejstva, Chamberlain je insistirao na rasističkom aksiomu biološke nepromenljivosti jevrejskog karaktera – za koji je, uostalom, tvrdio da se temelji na Darwinovom, a ne na Wagnerovom učenju (Large, 2000: 154; upor. i Altgeld, 1984: 56-57; Friedrich, 2004: 166) – i time dao odlučujuć kreativni doprinos oblikovanju onog apokaliptičkog antisemitizma koji će svet baciti u katastrofu Drugog svetskog rata.

Literatura

- Altgeld, Wolfgang (1984): “Wagner, der *Bayreuther Kreis* und die Entwicklung des völkischen Denkens”, u: Müller, Ulrich, Hundsnurscher, Franz i Sommer, Cornelius (ur.): *Richard Wagner 1883-1983. Die Rezeption im 19. Jahrhundert. Gesammelte Beiträge des Salzburger Symposions*, Stuttgart: Akademischer Verlag Hans-Dieter Heinz
- Baumgärtner, Raimund (1977): *Weltanschauungskampf im Dritten Reich*, Mainz: Matthias-Grünewald-Verlag
- Chamberlain, Houston Stewart (1904): *Richard Wagner*, München: F. Bruckmann
- Chamberlain, Houston Stewart (1928): “An Graf Manfred Gravina (16.05.1919)”, u: *Briefe 1882-1884 und Briefwechsel mit Kaiser Wilhelm II*, knj. 1, München: F. Bruckmann
- Cicora, Mary A. (1987): ‘Parsifal’ Reception in the ‘Bayreuther Blätter’, New York etc.: Peter Lang
- Deathridge, John i Dahlhaus, Carl (1984): *The New Grove Wagner*, London: Macmillan Publishers Ltd.
- Eckstein, Friedrich (1936): *Alte unnennbare Tage!*, Wien: H. Reichner
- Friedrich, Sven (2004): *Richard Wagner. Deutung und Wirkung*, Würzburg: Königshausen & Neumann
- Gal, Hans (1976): *Richard Wagner*, London: Victor Gollancz Ltd.

- Fricke, Richard (1990): "Bayreuth in 1876 (1) (1906)", *Wagner*, god. 11, br. 3: 93-109
- Hamann, Brigitte (2002): *Winifried Wagner oder Hitlers Bayreuth*, München i Zürich: Piper
- Hanisch, Ernst (1992): "The Political Influence and Appropriation of Wagner", u: Müller, Ulrich i Wapnewski, Peter (ur.): *Wagner Handbook*, Cambridge i London: Harvard University Press
- Harskamp, Jaap (1998): "Wagner in France 1870-1900", *Wagner*, god. 19, br. 3: 128-132
- Hebbenstreit, Rita (2000): "Die 'Inszenierung' von 1924", u: Bartels, Ulrich (ur.): *Wandel und Wechsel. Zur Inszenierungsgeschichte des 'Ring des Niebelungen' bei der Bayreuther Festspielen*, Hildesheim: Institut für Musik und Musikwissenschaft der Universität Hildesheim
- Hein, Anette (1996): "Es ist viel 'Hitler' in Wagner". *Rassismus und antisemitische Deutschtumsideologie in den 'Bayreuther Blättern' (1878-1938). Mit einem Verfasser- und Schlagwortregister*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag
- Hitler, Adolf (1980): *Sämtliche Aufzeichnungen 1905-1924*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt
- Hitler, Adolf (1992): *Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 – Januar 1933. Band II: Vom Weimarer Parteitag bis zur Reichstagswahl Juli 1926 – Mai 1928. Teil 1: Juli 1926 – Juli 1927*, München itd.: K. G. Saur
- Hollinrake, Roger (1982): *Nietzsche, Wagner, and the Philosophy of Pessimism*, Boston i Sydney: George Allen and Unwin
- Köhler, Joachim (1999): *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*, München: Siedler
- Large, David C. (1978): "The Political Background of the Foundation of the Bayreuther Festival, 1876", *Central European History*, god. 11, br. 2: 162-172
- Large, David C. (1984): "Wagner's Bayreuth Disciples", u: Large, David C. i Weber, William (ur.): *Wagnerism in European Culture and Politics*, Ithaca i London: Cornell University Press
- Löffler, J. H. (1878): "Kundry in R. Wagner's Bühnenweihfestspiel *Parisfal*", *Bayreuther Blätter*, god. 1, br. 4: 95-103 i br. 5: 117-129
- Mach, Ernst (1983): "Richard Wagner, seine Anhänger und seine Gegner (1884)", u: Zelinsky, Hartmut (ur.): *Richard Wagner – Ein deutsches Thema. Eine Dokumentation zur Wirkungsgeschichte Richard Wagners 1876-1976*, Berlin i Wien: Medusa Verlag
- Mayer, Hans (1998): *Richard Wagner*, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- McClatchie, Stephen (1998): *Analyzing Wagner's Operas. Alfred Lorenz and German Nationalist Ideology*, Rochester: University of Rochester Press
- Mensdienck, Otto (1915): "Die Gral-Parzivalsage und Richard Wagner's Parsifal", *Bayreuther Blätter*, god. 38, br. 7-9: 149-190
- Millington, Barry (1986): *Wagner*, London i Melbourne: J. M. Dent & Sons Ltd.

- Münkler, Herfried (1995): "Mythen-Politik. Die Nibelungen in der Weimarer Republik", u: Bernbach, Udo i Borchmeyer, Dieter (ur.): *Richard Wagner – "Der Ring des Niebelungen"*. *Ansichten des Mythos*, Stuttgart i Weimar: Verlag J. B. Metzler
- Newman, Ernest (1976): *The Life of Richard Wagner*, knj. 1-4, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press
- Niče, Fridrih (1977): *Ecce, homo*, Beograd: Grafos
- Nietzsche, Friedrich (1998): "Mahnruf an die Deutschen (Oktober 1873)", u: Voss, Egon (ur.): *Richard Wagner. Leben und Werk in zeitgenössischen Bildern und Dokumenten*, Wien: Atlantis Musikbuch-Verlag
- Petsch, Robert (1907): "Der Ring des Nibelungen in seinen Beziehungen zur griechischen Tragödie und zur Zeitgenössischen Philosophie", *Richard Wagner-Jahrbuch*, god. 2: 284-330
- Rauschnig, Hermann (1950): *Gespräche mit Hitler*, Zürich, Wien i New York: Europa Verlag
- Rosenberg, Alfred (1937): "Gegen Tarnung und Verfälschung (8. Dezember 1933)", u: *Gestaltung der Idee. Reden und Aufsätze 1933-1935*, München: Zentralverlag der NSDAP
- Salmi, Hannu (1999): *Imagined Germany. Richard Wagner's National Utopia*, New York itd.: Peter Lang
- Schemann, Ludwig (1879): "Die Gral- und die Parzival-Sage in ihren hauptsächlichsten dichterischen Verarbeitungen. Ein Beitrag zum Verständnis des Bühnenweihfestspiels Parsifal", *Bayreuther Blätter*, god. 2, br. 1: 12-28, br. 2: 47-54, br. 3: 66-78, br. 4: 106-116
- Scholz, Dieter David (1997): *Ein deutsches Mißverständnis. Richard Wagner zwischen Barrikade und Walhalla*, Berlin: Parthas Verlag
- Schüler, Winfried (1971): *Der Bayreuther Kreis von seiner Entstehung bis zum Ausgang der wilhelminischen Ära: Wagnerkult und Kulturreform im Geiste völkischer Weltanschauung*, Münster: Aschendorff
- Schweizer, Johanna (2000): "Finanzierung und Organization der Bayreuther Festspiele bis 1914", u: Bartels, Ulrich (ur.): *'Wandel und Wechsel'. Zur Inszenierungsgeschichte des 'Ring des Niebelungen' bei der Bayreuther Festspielen*, Hildesheim: Institut für Musik und Musikwissenschaft der Universität Hildesheim
- Shaw, Bernard (1912): *A Commentary on the Nibelung's Ring*, London: Constable and Company
- Spotts, Frederic (1996): *Bayreuth: A History of the Wagner Festival*, New Haven i London: Yale University Press
- Tanner, Michael (1979): "The Total Work of Art", u: Burbridge, Peter i Sutton, Richard (ur.): *The Wagner Companion*, London i Boston: Faber and Faber

- Veltzke, Veit (1987): *Vom Patron zum Paladin. Wagnervereinigungen im Kaiserreich von der Reichsgründung bis zur Jahrhundertwende*, Bochum: Studienverlag Dr. N. Brockmeyer
- Wagner, Richard (1): "Lebensbericht (1879)", u: *Gesammelte Schriften. Erster Band: Autobiographisches I*, Leipzig: Hesse & Becker Verlag
- Wagner, Richard (2): "Offenes Schreiben an Herrn Friedrich Schön in Worms (1882)", u: *Gesammelte Schriften. Zweiter Band: Autobiographisches II*, op. cit.
- Wagner, Richard (3): "Zur Einführung in das Jahr 1880", u: *Gesammelte Schriften. Dreizehnter Band: Der Polemiker*, op. cit.
- Wagner, Richard (1995): "An König Ludwig II. von Bayern (18. November 1882)", u: *Briefe*, Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Wahrmund, Adolf (1891): "Neue ritterliche Orden", *Bayreuther Blätter*, god. 14, br. 5: 142-149
- Weber, William C. (1984): "Wagner, Wagnerism, and Musical Idealism", u: Large, David C. i Weber, William (ur.): *Wagnerism in European Culture and Politics*, Ithaca i London: Cornell University Press
- Williams, Simon (1994): *Richard Wagner and Festival Theatre*, London i Westport Connecticut: Praeger
- Zelinsky, Hartmut (1983): "Richard Wagner und die Folgen", u: Zelinsky, Hartmut (ur.): *Richard Wagner – Ein deutsches Thema. Eine Dokumentation zur Wirkungsgeschichte Richard Wagners 1876–1976*, Berlin i Wien: Medusa Verlag